

УДК 37.041–029:9(045)

**ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ПОНЯТЬ “САМООСВІТА” ТА
“САМОВИХОВАННЯ”**

Н.С.Лініцька

***Анотація.** У статті розглядається зміст та особливості структури самоосвіти та самовиховання; висвітлюються основні структурні компоненти самоосвітньої діяльності.*

***Ключові слова:** самоосвіта, самовиховання, структурні компоненти, самоосвітня діяльність*

***Аннотация.** В статье рассматриваются содержание и особенности структуры самообразования и самовоспитания; освещаются основные структурные компоненты самообразовательной деятельности.*

***Ключевые слова:** самообразование, самовоспитание, структурные компоненты, самообразовательная деятельность.*

***Summary.** The questions of self-education and self-upbringing in the historical aspect are revealed in the article. Content and specialities of the self-education and self-upbringing structure are seen. The main structural components of self-education activity, questions of pedagogical management of self-education and self-upbringing of high school have been hit.*

***Keywords:** self-education, structural components, self-education activities.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів сучасної системи шкільної освіти є орієнтація педагогічного процесу на організацію самоосвіти та самовиховання учнів як необхідної умови творчої самореалізації і життєдіяльності. Сьогодні суспільству потрібні ініціативні та самостійні

люди, здатні постійно удосконалювати себе, виявляти готовність до швидкого оновлення знань, розширення навичок і вмінь, освоєння нових сфер діяльності. В основі такої безперервної самоосвіти лежить процес самонавчання і самовиховання, який забезпечує не тільки оволодіння засобами набуття необхідних знань і досвіду, але й формування самостійності як якості особистості. Отже, одним із найважливіших завдань сучасної школи є формування готовності старшокласників до самоосвіти й самовиховання.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання самоосвіти та самовиховання в історичному аспекті дають змогу з'ясувати їх сутність та значення в житті людини, її прагнення до саморозвитку, самовираження. Теоретичні засади проблеми базувалися на аналізі положень корифеїв педагогічної науки. Й.Песталоцці (швейцарський педагог-демократ) розумів освітній процес не як акт навчання, здійснюваний педагогом, а скоріше як творчість самого учня, як процес його внутрішньої діяльності, як акт саморозвитку, самопізнання. Вбачаючи в цьому процесі великі педагогічні можливості, він особливу увагу звертав на необхідність стимулювання самостійної творчості молоді [1, с.59]. Й.Герbart вважав пробудження розумової самостійності учня одним із головних завдань виховуючого навчання. Самостійну роботу він розглядав як засіб розвитку активності мислення учня, як метод виховання самостійності людини [2, с.305]. Він вказував на необхідність привчати учнів до самостійної роботи, яка розвине самостійність як якість особистості. А.Дістервег визначив місце самостійної роботи у процесі навчання: постійне самостійне шукання істини повинно становити зміст навчальної діяльності учня [3, с.374]. Проблема виховання самостійності людини цікавила українського філософа, поета і педагога Г.Сковороду, який у саморозвитку, самодіяльності особистості вбачав величезні виховні можливості гартування її волі, характеру, самостійності. На його думку, педагогу потрібно лише керувати процесом саморозвитку молодої людини, спрямовувати її самодіяльність у рідше поглиблення знань та практичного досвіду [4].

Таким чином, теоретичні основи виховання самостійності закладено в працях видатних педагогів Й.Песталоцці, Г.Сковороди, А.Дістервега, Й.Гербарта та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз змісту і особливостей структури понять “самоосвіта” та “самовиховання”, розкрити основні компоненти самоосвітньої діяльності учнів.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка справжня освіта досягається лише шляхом самоосвіти. Ця думка належить педагогу М.Рубакіну. Ще на початку ХХ століття (1913-1914р.р.) він намагався довести взаємодоповнення двох понять: самоосвіта та самовиховання. Самоосвіту у вузькому значенні слова потрібно розглядати як один із головних методів самовиховання. У широкому розумінні вона наближається за своєю суттю до поняття „самовиховання”. „Той, хто починає працювати над самоосвітою, – підкреслював М.Рубакін, – цим розширює своє життя у всі сторони” [5, с. 127].

В.Сухомлинський підкреслював, що вплив педагога на процес самоосвіти є одним із основних. Вчителі мають цікавити інтереси учнів, інтереси дитячого колективу. Ним доведено, що:

- 1) кожна особистість обдарована природою і має впродовж усього життя розвивати й удосконалювати свої нахили та здібності;
- 2) кожна дитина повинна отримати необхідні умови для самопізнання, самовдосконалення, самовиховання;
- 3) у процесі самоосвіти провідну роль посідає школа і вчитель [6].

У дослідженні Н.Терещенко зазначено, що характерна риса самоосвіти школярів полягає в тому, що вона народжується і розвивається в умовах, коли основною діяльністю є навчальна. Разом з тим, слід враховувати деяку спільність завдань, мети, методів і результатів процесу навчання і процесу самоосвіти. Тут подвійна залежність: навчання в школі створює необхідні передумови для самоосвіти, а самоосвіта сприяє успіху навчання. Проте не завжди процес навчання автоматично веде до самоосвітньої діяльності. Самоосвітні уміння та навички, потреба у відповідній діяльності формуються за умов спеціального спрямування процесу, використання дійових чинників і засобів залучення до самостійного пізнання [7]. Водночас самоосвіту недостатньо розглядати лише як продовження шкільного навчання. Заняття самоосвітою передбачають більшу свободу особистості у розподілі часу, у виборі об'єктів і методів пізнання, в організації самого процесу пізнавальної діяльності.

М.Галузінська стверджує, що від рівня пізнавальної активності, сформованості інтелектуальних умінь, ступеня розвитку розумових процесів, вольової і мотиваційної сфер залежить і рівень самоосвіти у людей. У зв'язку з цим вона виділяє кілька стадій:

найвищу – самоосвіта стає постійною життєвою потребою людини, безперервним процесом дослідницького характеру;

високу – систематична цілеспрямована самоосвіта на основі оволодіння технологією даного виду діяльності;

середню – ситуативна самоосвіта на тлі інтересу до знання, задоволення виниклої пізнавальної потреби;

низьку – спонтанна (позасистемна) самоосвіта часто під впливом зовнішніх обставин при відсутності належним чином розвиненої пізнавальної культури [8, с.31].

Таким чином, самоосвіта – це ініціатива самої людини. Вона передбачає вибіркове ставлення людини до джерел знань: самостійний вибір джерел, самостійна організація знайомства з ними, самостійна оцінка. Значення самоосвіти полягає не тільки у тому, що вона дозволяє поповнити знання, розширити інформаційний досвід людини, але й у тому, що за рахунок самоосвіти з її вибірковістю людина специфікує свою інформаційну культуру. Завдяки цьому вже в інформаційному розумінні людина перетворюється в індивідуальність. Цей процес посилюється внаслідок самонавчання і самовиховання. Самоосвіта не тільки поліпшує освіту особистості і закріплює мотивацію продовження освіти, а й впливає на її розвиток, на самовираження.

Навчання і виховання є підсистемами єдиного педагогічного процесу, мета якого полягає у формуванні особистості.

Структурні компоненти самоосвіти мають відмінності: у навчанні мету ставить педагог, а для самоосвіти характерні особистісні цілі, які забезпечують значну продуктивність діяльності. Зміни якостей особистості, які проходять у реальному процесі навчання, звичайно, констатуються ретроспективно. Якщо викладач їх і прогнозує, то справжній результат не завжди очікуваний. Учень, який здобуває освіту самостійно, має на увазі дві мети своєї пізнавальної діяльності. І тому його праця більш плідна для особистого росту, а зміна якості особистості сприймається як заплановане досягнення.

У процесі навчання вчитель формує мотивацію учня, який вчиться відповідно до мети педагога і своїх мотивів. Завдяки інтенсивній саморефлексії у самоосвіті активно взаємодіють мотиви пізнання і досягнення мети. При цьому в ролі самоосвітнього мотиву діяльності виступає активний пізнавальний інтерес.

Механізм самоосвіти приводить у дію суперечність між сформованим активним пізнавальним інтересом і рівнем розвитку особистості, який є недостатнім для задоволення цього інтересу. Безпосередньо до самоосвіти спонукає зміна ставлення учня до себе і до власної діяльності, яка усвідомлено виходить за рамки заданого, творчо перебудовує себе. Прагнення школяра задовольнити активний пізнавальний інтерес стає джерелом його діяльності, оцінкою його результатів, формується новий змістовний мотив і завершується постановка нової мети. Мотиваційна структура ускладнюється, вдосконалюється, впорядковується, підпорядковуються мотиви, тобто іде процес формування особистості.

Між структурними елементами діяльності існує деякий взаємозв'язок. Наприклад, результат діяльності залежить практично від будь-якого її елемента, засіб – від досвіду старшокласника, а процес – від предмета і мети тощо.

„Самоосвіта” та „самовиховання” – це дві бінарні категорії, які взаємозалежні, доповнюють одна одну, але не співпадають. Тому далі ми детальніше розкриємо компоненти самовиховання.

Основні компоненти самовиховання розкриті В.Андреевим. До них належать: здатність до планування, самоорганізація, самоконтроль, самооцінка, рефлексія і корекція [9].

Здатність до планування – характеризує здатність особистості виявляти допоміжну мету, раціонально розподіляти сили, час в процесі діяльності. Критеріями оцінки цієї здатності є раціональність і ефективність планування діяльності, визначення, наскільки часто учень проявляє ці якості для рішення самоосвітніх завдань.

Самоорганізація – здатність особистості мобілізувати себе, цілеспрямовано та активно використовувати всі свої можливості для досягнення проміжної і кінцевої мети, раціонально використовувати час, сили і здібності.

Результат оцінювання виявляється у процесі самоконтролю та самооцінки.

Самоконтроль – особистість знаходить і виправляє свої помилки і недоліки в самостійній діяльності.

Самооцінка – це здатність особистості об'єктивно оцінювати свої можливості і досягнення у самоосвітній діяльності. Самооцінка може бути завищеною, заниженою та адекватною. Саме вчитель і оточення учня при різних методах контролю допомагають учневі старшої школи навчитися

аналізувати свою самоосвітню діяльність і надавати їй адекватну самооцінку щодо можливостей особистості до самоосвіти і до досягнення мети у самоосвітній діяльності.

Самооцінка людини складається у процесі самоосвіти, самовиховання за допомогою таких функцій та заходів, як самоспостереження, самоаналіз, саморегулювання, самоконтроль, самовизначення, порівняння.

Рефлексія і корекція у самоосвітній діяльності – це осмислення особистістю процесу й результату цього виду діяльності, усвідомлення і виправлення своїх недоліків для підвищення ефективності самоосвіти й самовиховання [9].

Крім основних компонентів самовиховання, розкритих В.Андрєєвим [9], О.Галус та В.Семиченко додають ще самопізнання і самоспостереження. Окрім елементів будь-якої діяльності, самоосвіта та самовиховання включають також роботу над собою. Така робота розпочинається із самопізнання.

Самопізнання – це не тільки вивчення себе за допомогою певних тестових методик. Це ще й постійне спостереження за собою (інтроспекція), здатність оцінювати власні вчинки, обмірковувати власні переживання, аналізувати свій внутрішній світ, забезпечуючи результат у перспективі (рефлексія). Звичка до інтроспекції та рефлексії підвищує об'єктивність самовивчення [10, с.209]. Самопізнання неможливе без самоспостереження.

Самоспостереження – це фіксація людиною того, що відбувається з нею самою. Спостерігач повинен послідовно реалізовувати програму спостереження, не відволікаючи увагу на інші фактори (заняття, думки, переживання), які виникають паралельно і, можливо, мають більшу для нього привабливість. Людина, занурюючись у зміст подій, нерідко настільки пригнічена зовнішніми впливами, що втрачає здатність до самоусвідомлення та самоаналізу. Свою поведінку вона оцінює тільки ретроспективно, коли майже нічого вже виправити або змінити не можна. Тому дуже важливо навчитись реалізовувати процедури самоспостереження й самоаналізу за будь-яких життєвих обставинах [10, с.210-211].

Всі ці компоненти, взаємодоповнюючи один одного, допомагають активізувати пізнавальну діяльність людини, організувати самоосвітню діяльність, стимулювати внутрішні потреби для самоосвіти.

Висновки. Таким чином, пріоритетом у навчально-виховному процесі має стати не нагромадження знань і умінь, а постійне збагачення учнівського індивідуального досвіду, формування комплексу вмінь самоорганізації та самореалізації. Ефективність педагогічної організації процесу самоосвіти та самовиховання учнів залежить від взаємодії та узгодженості всіх компонентів, взаємного доповнення основних підсистем, які можна умовно представити у вигляді такої схеми: потреба – інтерес – мотив – установка – умови діяльності – реалізація – контроль – оцінка – корекція.

Література

1. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 336 с.
2. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
3. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег ; сост. Ротенберг В. А. ; общ. ред. Медынского Е. Н. – М. : Уч. пед. изд-во, 1956. – 374 с.
4. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода. – Львів : Світ, 1995. – 528 с.
5. Рубакин Н. А. Библиологическая психология / Н. А. Рубакин. – М. : Академический Проект: Триста, 2006. – 799 с.
6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
7. Терещенко Н. М. Формування у підлітків готовності до самоосвіти в умовах модульного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 „Теорія навчання” / Терещенко Наталя Миколаївна. – Херсон, 2000. – 247 с.
8. Галузінська М. Г. Самоосвіта – один із шляхів підвищення професійної майстерності педагога : навч.-метод. посіб. / М. Г. Галузінська. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 92 с.
9. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 236 с.
10. Семиченко В. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу / Семиченко В., Галус О., Зданевич Л. ; за заг. ред. В. Семиченко. – Хмельницький : ХГПІ, 2001. – 253 с.